

Звіт

**за результатами дослідження потенціалу провайдерів соціальних
послуг для дітей з числа внутрішньо переміщених осіб для їх
інтеграції та розвитку у громадах**

Звіт підготовлено в рамках реалізації проекту «Нова оселя: інтеграція та психосоціальна підтримка дітей ВПО у Києві та Одеській області», який впроваджується МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я» за фінансової підтримки Європейського Союзу.

Авторський колектив дослідження та звіту: Єленєва І.І., Козуб Л.І., Савва М., Січкарь О.О., Пильгун Л.В.

Координація та загальна редакція: Січкарь

О.О. Технічна допомога: Гутріна Н.Н

Зміст

1. Мета і завдання дослідження, основні поняття, терміни, скорочення.....	2
2. Методологія дослідження	3
3. Забезпечення підтримки сімей внутрішньо переміщених осіб та їх дітей	5
4. Потреби дітей з числа ВПО та їх сімей щодо розвитку та інтеграції у нових громадах	9
5. Надання соціально-психологічної допомоги дітям з числа ВПО та їх сім'ям провайдерами послуг на місцевому рівні	19
6. Висновки та рекомендації	33
7. Додатки	37

1. Мета і завдання дослідження, основні поняття, терміни, скорочення.

Два роки тому Україна вперше у своїй новітній історії зіткнулась з проблемою внутрішньо переміщених осіб (ВПО) внаслідок збройного конфлікту та за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) за 2015 рік посіла 4 місце у світі за кількістю ВПО – 1,6 млн. осіб після Колумбії – 6,9 млн., Ємену – 2,5 млн. та Південного Судану – 1,8 млн. при загальній кількості ВПО у світі біля 41 млн. осіб.

Як результат, адаптація до нових умов життя та інтеграція до місцевих громад виявилась необхідністю та певним викликом для значної групи громадян України та особливо для сімей з дітьми. Істотна кількість таких сімей та їх дітей потребують психосоціальної підтримки. Наскільки існуюча система провайдерів психосоціальних послуг для дітей та їх сімей відповідає потребам та викликам, на які вона має реагувати? Де є прогалини у її роботі? За рахунок чого існуюча система може зміцнити свій потенціал? Яким чином досягти максимального результату за наявності досить обмежених ресурсів? Це є лише частина питань, які постають перед тими, хто опікується проблемами ВПО.

Проведення експрес-аналізу ситуації щодо цього стало одним з перших кроків проекту «Нова оселя: інтеграція та психосоціальна підтримка дітей з числа внутрішньо переміщених осіб у місцевих громадах Києва та Одеської області», який МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я» реалізує за фінансової підтримки Європейського Союзу та у партнерстві з фундацією «Міжнародна ініціатива з розвитку дітей (Нідерланди) і Всеукраїнською молодіжною громадською організацією «Національна організація скаутів України». Передбачається, що висновки дослідження допоможуть розробити та впровадити необхідні заходи для зміцнення потенціалу надавачів послуг.

Мета дослідження – провести аналіз ситуації щодо умов, наявних можливостей та практик надання психосоціальної підтримки дітям з числа внутрішньо переміщених осіб та їх сім'ям для їх інтеграції та розвитку у нових громадах, визначити потреби та прогалини у діяльності провайдерів послуг для цієї цільової групи на прикладі м.Києва та Одеської області (м.Одеса, м.Чорноморськ та м.Южне).

Одним із завдань дослідження є також картування організацій-провайдерів та візуалізація соціальних послуг для сімей та дітей з числа ВПО.

Розуміння інтеграції ВПО як у провайдерів послуг, так і самих ВПО є різним. Педагоги та психологи термін «інтеграція» розуміють відповідно до специфіки своєї професійної діяльності, головним чином як «нормалізацію стану людини». ВПО під інтеграцією розуміють здебільшого вирішення своїх побутових проблем, працевлаштування, влаштування дітей у дитячий дошкільний заклад чи школу, лікування та оздоровлення для себе і своїх дітей.

Самі ВПО часто називають наступні критерії інтеграції: безконфліктне співіснування з постійними мешканцями громади, наявність нових друзів, повернення до звичного ритму та стилю життя, повернення до нормального для дитини рівня успішності (або покращення), зменшення рівня тривожності.

Отже, термін *«інтеграція»* стосовно дітей з числа ВПО та їх сімей у дослідженні розуміється як включення особи в нове соціальне середовище, адаптація до нового місця та умов проживання, встановлення та розвиток соціальних контактів, повноцінне використання наявних умов для самореалізації та розвитку, сприйняття існуючих традицій, цінностей та стилю життя у громаді, зниження рівня тривожності порівняно з тим, що супроводжував людину до зміни місця проживання.

Надавачі послуг, якими можуть бути бюджетні, громадські, приватні організації, волонтерські групи, об'єднання громадян, окремі особи, тощо у дослідження узагальнено називаються *«провайдерами»* або *«провайдерами послуг»*.

«Потенціал провайдерів» розуміється як можливість та спроможність задовольняти потреби цільової групи та відповідати на існуючі виклики завдяки наявним матеріальним та нематеріальним ресурсам (персонал, його кваліфікація, час, мобільність, соціальна інфраструктура, швидкість реагування, доступність послуг, рівень управління ресурсами, тощо).

Основні скорочення:

БО –	бюджетна організація
ВО –	волонтерська організація
ГО –	громадська організація
ЦСССДМ –	центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
ВПО –	внутрішньо переміщені особи
ДВПО –	діти (у дослідженні – віком від 6 до 18 років) з числа внутрішньо переміщених осіб
ПТСР –	посттравматичний стресовий розлад

2. Методологія дослідження

Дослідження здійснювалося у два етапи: кабінетне дослідження та польове дослідження. Польовий етап дослідження відбувся в наступних містах: м. Київ, м. Одеса (курорт Куяльник), м. Чорноморськ (Іллічівськ) та м. Южне.

У м. Києві ВПО живуть як дисперсно серед місцевих мешканців, так і в місцях компактного проживання. У м. Одеса існує декілька великих компактних поселень ВПО. Одним з таких місць є курорт Куяльник, розташований в адміністративних межах м. Одеси, який фактично є невеликим за чисельністю населення пунктом. В санаторії ім. Пирогова курорта Куяльник проживає компактна група ВПО з особливими потребами або обмеженими можливостями, які мають інвалідність. Місто Чорноморськ (Іллічівськ) з населенням біля 70 тисяч осіб є одним з центрів прийому ВПО в Одеській області та м. Южне Одеської області з населенням близько 32 тисяч цікаве тим, що повністю працевлаштувало осіб працездатного віку з числа

ВПО та має досить мало зареєстрованих громадських об'єднань, які опікуються проблемами ВПО.

Методи та інструменти дослідження обрані відповідно до мети і завдань дослідження та проекту в цілому. Обрана методологія враховує вітчизняний та міжнародний досвід проведення подібних досліджень.

Серед обраних методів - метод якісного і кількісного аналізу текстів; метод індивідуального глибинного інтерв'ю; метод колективного глибинного інтерв'ю (фокус-група); метод спостереження процесу надання послуг; метод невиключеного спостереження процесу надання послуг. Достовірність інформації перевірялася за допомогою методу тріангуляції.

Окремих респондентів для польового дослідження передбачалося обирати на етапі кабінетного дослідження, інших – методом «сніжної кулі» (люди, що дають інтерв'ю, рекомендують інших людей). Задля конфіденційності, що було умовою респондентів, їх імена не зазначаються при цитуванні.

В процесі дослідження проаналізована значна кількість нормативно-правових актів, звітів, статистичної інформації, публікацій засобів масової інформації (ЗМІ), матеріалів, розміщених на інтернет-ресурсах, результатів досліджень з питань внутрішньо переміщених осіб, інтеграції дітей у місцеві громади та надання психосоціальної допомоги дітям з числа внутрішньо переміщених осіб; опитані провайдери послуг для ВПО, діти з числа ВПО (у присутності та за згодою батьків) та їх сім'ї.

Обрані методи дозволили зібрати, систематизувати, проаналізувати і перевірити максимально повну інформацію щодо теми дослідження від представників усіх зацікавлених сторін: посадових осіб, які приймають важливі рішення; співробітників організацій, які надають послуги ДВПО і при цьому розглядають ДВПО як цільову групу (провайдери послуг); вимушено переміщених осіб. Так, проведено 58 індивідуальних інтерв'ю:

10 – з представниками органів державної влади та бюджетних установ, функціональні обов'язки яких передбачають роботу із ВПО в цілому, та з ДВПО зокрема;

22 – з керівниками та співробітниками провайдерів послуг для ВПО та ДВПО, з них - 11 - організації громадянського суспільства (громадські організації і волонтерські групи) та 11 - бюджетні організації;

26 – з ВПО (дорослими, часто у присутності дітей та іноді за участю дітей ВПО).

У м. Київ відбулося 16 інтерв'ю, у м. Одеса та Одеській області – 42 інтерв'ю.

В рамках польового етапу дослідження було також проведено 1 колективне інтерв'ю (фокус-група) з ВПО Одеської області, які долучилися до волонтерської діяльності: жінки, які мають дітей шкільного віку.

Також були проведені неодноразові невиключені спостереження процесу надання послуг у містах Київ, Одеса, Чорноморськ. Під час спостережень з дозволу батьків або представників організації-провайдера здійснювалася фотозйомка.

3. Забезпечення підтримки сімей внутрішньо переміщених осіб та їх дітей в Україні.

На сьогодні існують як законодавчі, так і підзаконні нормативно-правові документи, що регламентують діяльність держави для забезпечення необхідної допомоги дітям з числа ВПО та їх сім'ям. Основним документом, який установлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»,¹ прийнятий восени 2014 року, яким зокрема:

визначено поняття «внутрішньо переміщена особа»;

запроваджено порядок установлення статусу та облік ВПО (у тому числі дітей);²

передбачено отримання щомісячної адресної грошової допомоги для покриття витрат на проживання і оплату житлово-комунальних послуг³ (де також зазначено умови, за яких статус та грошова допомога може бути скасована),⁴ компенсації роботодавцям на оплату праці за працевлаштування зареєстрованих безробітних з числа ВПО на умовах строкових трудових договорів, їх перепідготовку та підвищення кваліфікації, а також компенсації ВПО фактичних транспортних витрат на переїзд до іншої адміністративно-територіальної одиниці місця працевлаштування та витрат для проходження попереднього медичного та наркологічного огляду, якщо це необхідно для їх працевлаштування;⁵

визначено повноваження органів влади та місцевого самоврядування щодо реалізації прав внутрішньо переміщених осіб, зокрема порядок: виявлення із їх числа сімей та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення передбачених законодавством заходів у разі виникнення загрози життю та здоров'ю дітей, втрати дітьми батьківського піклування; здійснення соціального захисту внутрішньо переміщених дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, сімей, в яких виховуються такі діти; соціального супроводження таких сімей і дітей.

¹Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст.1), внутрішньо переміщеною особою вважається громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

²Порядок обліку внутрішньо переміщених осіб затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 01.10. 2014 р. № 509. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF>

³Порядок надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>

⁴Стаття 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»

⁵Порядок здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених осіб, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 08.09.2015 № 696. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/696-2015-%D0%BF/paran8#n8>

Для забезпечення найкращих інтересів дітей, внесені доповнення⁶ до Закону України «Про охорону дитинства»,⁷ що є основним законодавчим актом, який установлює засади державної політики у цій сфері, а саме:

визначено поняття дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів;

віднесено обставини воєнних дій та збройних конфліктів до факторів, що можуть обумовити потрапляння дитини у складні життєві обставини;

передбачено порядок захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок цього.

Крім того:

- ✓ визначено механізм забезпечення діяльності прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, що перемістилися з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції, та виплати їм державної соціальної допомоги;⁸

- ✓ внутрішньо переміщених осіб визначено як одну з категорій, яка є пріоритетною для центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, щодо здійснення оцінки потреб та забезпечення необхідної допомоги;⁹

- ✓ питання щодо додержання норм міжнародного права для захисту життя мирного населення на тимчасово окупованій території України та ряд інших проблемних питань увійшли до плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України;¹⁰

- ✓ прийнято Урядову програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 р.¹¹

Основними центральними органами виконавчої влади, до компетенції яких належить формування та забезпечення реалізації державної політики у цій сфері, відносяться міністерства: охорони здоров'я, освіти і науки, регіонального розвитку, інфраструктури, фінансів, культури, молоді та спорту, інформаційної політики, юстиції та соціальної політики, а також Державна прикордонна служба та Державна служба з надзвичайних ситуацій.

Відповідно до законодавства України, кожен із зазначених центральних органів виконавчої влади (у межах своєї компетенції) повинен привести діючі галузеві

⁶Закон України від 26.01.2016 № 936-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/936-19/paran59#n59>

⁷Закон України від 26.04.2001 № 2402-III «Про охорону дитинства». Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

⁸Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 р. № 356 «Про затвердження Порядку забезпечення діяльності прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, які перемістилися з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/356-2015-%D0%BF>

⁹Пункт 8 Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 р. № 573 «Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-%D0%BF>, зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 17.07.2015 р. № 495. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/495-2015-%D0%BF/paran2#n2>

¹⁰Документ від 23 листопада 2015 р. N 1393-р. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR151393.html

¹¹Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1094 «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF>

нормативно-правові акти у відповідність до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», а також розробити ряд підзаконних актів, які стосуються забезпечення прав ВПО.

Що стосується безпосередньо здійснення заходів із забезпечення прав внутрішньо переміщених сімей з дітьми та окремих осіб, то дані питання належать до компетенції органів виконавчої влади на місцях, а також органів місцевого самоврядування на рівні приймаючих територіальних громад.

Основними важливими завданнями місцевих органів влади щодо підтримки ВПО, є забезпечення соціальної, медичної, психологічної та матеріальної підтримки переселених громадян, а також їх інтеграції до складу територіальних громад, у разі прийняття ними рішення залишитися за новим місцем проживання.

На сьогодні в усіх областях, районах, містах та районах міст діють колегіальні органи (штаби), завданням яких є вирішення нагальних потреб ВПО, зокрема тих, які не можуть самостійно вирішити проблеми, пов'язані з їх тимчасовим переселенням.

Не зважаючи на ряд позитивних змін у врегулюванні ситуації щодо забезпечення необхідною допомогою та підтримкою внутрішньо переміщених осіб, зокрема сімей з дітьми з їх числа, існують проблеми, які потребують урегулювання як на державному, так і на місцевому рівнях.

Зокрема, за оперативною інформацією регіональних штабів, на підконтрольній Уряду України території (станом на I квартал поточного року) розміщено 1 027 728 осіб, з них 169 256 дітей та 498 008 осіб з інвалідністю та осіб похилого віку, у тому числі: 1 005 589 осіб - з Донецької і Луганської областей та 22 139 осіб - з Автономної Республіки Крим і міста Севастополь.¹²

Однак, за даними Міністерства соціальної політики, лише станом на кінець березня 2016 року в Україні зареєстровано 1 747 457 внутрішньо переміщених осіб із Донбасу та Криму. Крім того, попри дані Мінсоцполітики, Міністерство оборони наводило загальну цифру переселенців у кількості 2,3 мільйона осіб.

Станом на 13 червня 2016 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, на облік взято 1 783 900 переселенців або 1 444 165 сімей з Донбасу і Криму.¹³ Статистики щодо дітей з числа вимушених переселенців немає у відкритому доступі. Разом з тим, за даними Мінсоцполітики на 2015 р. діти складають 12 % від загальної кількості ВПО¹⁴ (близько 205 тис. дітей).

За даними МНС станом на 1 квітня 2016 р. з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції до інших регіонів переселено 1 млн. 27 тис. 741 особа, з яких 169 тис. 258 дітей.

Дані розбіжності свідчать про відсутність єдиних підходів у визначенні та ідентифікації осіб, які залишили місце свого постійного проживання внаслідок

12Звіт про стан виконання у I кварталі 2016 року заходів, передбачених Комплексною державною програмою щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року. Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=169302

13Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>

14 В Україні насчитали 1,37 мільйона вимушених переселенців. 06.07.2015. - www.unian.net/society/1097294-v-ukraine-naschitali-137-milliona-vyinujdenyih-pereselentsev.html

окупації та воєнних дій, що також обумовлює відсутність адресного підходу при забезпеченні необхідної допомоги таким особам та їх сім'ям.

Враховуючи, що зобов'язанням центральних органів виконавчої влади є приведення (у межах компетенції) галузевих нормативно-правових актів у відповідність до вимог законодавства України та розробки ряду підзаконних актів, які, відповідно до його вимог, стосуються забезпечення прав ВПО, на сьогодні не вирішеними залишаються наступні питання:

1. Відсутній порядок фінансування навчання категорії осіб, які були зараховані у навчальні заклади на територіях проведення АТО;
2. Не розроблено правових механізмів щодо можливостей рефінансування витрат з будівництва або повернення відсотків за сплаченими кредитами тим внутрішньо переміщеним особам, які внаслідок окупації чи військових дій, негативних наслідків збройного конфлікту тощо набули каліцтва чи інвалідності, або лишилися без годувальника чи без належної опіки та піклування за віком (діти-сироти, одинокі батьки та пенсіонери);
3. Не визначено порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, передбаченого статтею 30¹ Закону України «Про охорону дитинства»;¹⁵
4. Ситуацію щодо залишення сім'єю чи особою свого постійного місця проживання з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту та/або тимчасової окупації, не віднесено до переліку обставин, які можуть обумовити життєве неблагополуччя;¹⁶
5. Не зважаючи на те, що внутрішньо переміщених осіб визначено як одну з категорій, яка є пріоритетною для центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, щодо здійснення оцінки потреб та забезпечення необхідної допомоги, відповідні доповнення не внесені до постанов Кабінету Міністрів України, що визначають порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг, здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) та забезпечення взаємодії суб'єктів при його здійсненні;¹⁷
6. Відсутній Державний стандарт щодо надання допомоги ВПО (у тому числі щодо їх інтеграції та реінтеграції), а Стандарт, що передбачає надання послуги соціальної адаптації,¹⁸ не відносить внутрішньо переміщених осіб до переліку категорій громадян, яким може надаватись така послуга;

15 Закон України від 26.04.2001 № 2402-III «Про охорону дитинства». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page> (зі змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 26.01.2016 № 936-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми»). Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/936-19/para74#n74>).

16 Визначення терміну «складні життєві обставини» наведено в Законі України від 19.06.2003 № 966-IV «Про соціальні послуги». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>

17 Постанови Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р.: № 895 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» (режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/895-2013-%D0%BF>) та № 896 «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» (режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-%D0%BF>)

18 Державний стандарт соціальної адаптації затверджено наказом Мінсоцполітики від 18.05.2015 № 514. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15>

7. Форми оцінки потреб дитини та її сім'ї,¹⁹ що здійснюється центрами соціальних служб, не враховують специфіки проблем, з якими стикаються люди, які опинились у ситуації, що змусила залишити своє місце проживання з метою уникнення її негативних наслідків.

Важливим кроком для України стало утворення Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України²⁰ - центрального органу державної влади, до компетенції якого віднесено забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері відновлення та розбудови миру на постраждалих внаслідок конфлікту територіях та реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Утворено Міністерство шляхом реорганізації існуючих інституцій - Державного агентства з питань відновлення Донбасу та Державної служби з питань Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Однак до цього часу складно говорити про ефективну діяльність Міністерства, оскільки зараз у його складі працює лише декілька осіб. Крім того, Міністерство не має затвердженого штатного розпорядку, бюджету на його діяльність та визначеної організаційної структури.

Отже, незважаючи на певні кроки держави щодо вирішення проблем внутрішньо переміщених дітей та їх сімей, ситуація в Україні залишається складною та потребує скоординованих зусиль органів влади та громадянського суспільства. Зокрема це стосується не лише забезпечення таких осіб помешканням та предметами першої необхідності, але й проведення відповідної роботи, спрямованої на інтеграцію ВПО до територіальних громад за новим місцем проживання.

4. Потреби дітей з числа ВПО та їх сімей щодо розвитку та інтеграції у нових громадах

Інтеграція дітей з числа ВПО та їх сімей у територіальні громади, їх адаптація до нових умов життя значною мірою залежить від задоволення потреб. Низка досліджень вказує на те, що потреби дітей не залежать від місця їх нинішнього проживання. Так, наприклад, в рамках попередніх досліджень²¹ потреб ВПО, які мешкають на підконтрольних територіях Донецької і Луганської областей дорослі називали наступні потреби дітей та їх сімей:

- догляд за дітьми погодинно;
- повноцінні приватні дитячі садки;
- програми розвитку для дітей і молоді усіх вікових груп;
- психологічні консультації та психологічна допомога для дітей та їх батьків;

19 Форми оцінки потреб дитини та її сім'ї затверджено наказом Мінсоцполітики від 09.07.2014 № 450 «Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах». Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1076-14>

20 Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04. 2016 р. № 299 «Питання діяльності Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб». Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248982208>

21 Проект Международной организации по миграции (МОМ), Представительство в Украине, «Поддержка стабилизации местных сообществ Донбасса» / «Support to community stabilization in the Donbas» в октябре – ноябре 2015 г.

- сприяння у працевлаштуванні, особливо молоді;
- створення умов для дозвілля та спілкування;
- участь в суспільно-корисній діяльності.

Дані цього дослідження свідчать про те, що для сімей ВПО *надзвичайно актуальні програми розвитку для дітей всіх вікових груп*. За словами одного з респондентів дослідження значна кількість сімей ВПО, які раніше проживали у великих містах, наразі шукають додаткові можливості навчання і розвитку дітей, адже в малих містах і селах, де прийнятна орендна плата за житло, подібних центрів, які б забезпечували повноцінний розвиток та майбутню конкурентоспроможність дитини, немає. Створення умов для розвитку дітей досить часто здійснюється самими громадами за активної участі ВПО. Так, наприклад, в одному з місць компактного поселення ВПО був відкритий дитячий центр, де батьки можуть залишити дітей на кілька годин, а волонтери в обладнаних належним чином приміщеннях проводять заняття з ними.

Заняття з дітьми 6 років з числа ВПО. «Дон Боско», м.Одеса

Часто діти з сімей ВПО стають «каталізатором» інтеграції для своїх батьків, які набагато легше та швидше адаптуються на новому місці та включаються до нових громад завдяки участі у справах своїх дітей, наприклад, в дитячо-юнацькому центрі, завдяки спілкуванню з іншими батьками на батьківських зборах, на заходах для дітей, тощо.

В рамках проведеного проектом дослідження фахівці, які працюють з дітьми та сім'ями ВПО, наголошували на тому, що успішність інтеграції дитини у місцеву спільноту безпосередньо залежить від намірів батьків залишитися у місці нинішнього проживання чи бажання повернутися у місця попереднього проживання або переїхати на інше місце, від бажання та мотивації батьків повноцінно включитись до нового життя та оточення, від проживання сім'ї поза межами компактного розселення ВПО, від вчасного надання психологічної допомоги дітям та забезпечення супроводу їх сімей у разі необхідності.

Батьки ДВПО серед основних умов інтеграції їх дітей називають вирішеність побутових проблем, можливості для звичних позашкільних занять дитини та додаткових навчальних занять, наприклад з підготовки до ЗНО або вивчення іноземних мов, ставлення вчителів та допомогу психологів у школі. Деякі сім'ї ВПО розробили позитивну стратегію, відповідно до якої «вони переїхали в інше місце не через війну, а заради розвитку дітей».

«Якщо ми виїхали звідти, ми маємо розуміти, заради чого виїхали. Ми вирішили для себе, що заради розвитку дитини» (ВПО, м. Київ).

В середньому школярі інтегруються у середовище однолітків та місцеву спільноту в період до одного року. Цей проміжок часу називають як фахівці, так і батьки. Молодші школярі – швидше і легше, старші – повільніше й складніше.

За оцінками експертів не більше 20% дітей з числа ВПО та їх сімей ще й досі потребують досить серйозної сторонньої допомоги з інтеграції, психосоціальної підтримки та розвитку. Здебільшого це мешканці місць компактного поселення ВПО, діти із сімей, які декілька разів змінювали місце проживання, діти з посттравматичними стресовими розладами та діти з обмеженими можливостями або діти батьків з обмеженими можливостями.

Під час інтерв'ю дорослі ВПО констатували, що вони все менше відчують себе вимушено переміщеними особами, і що їх переїзд мало відрізняється від звичайного переїзду людини до нового місця проживання за винятком, можливо, спогадів. Вони мають тут майже ті самі побутові, фінансові проблеми чи проблеми з працевлаштуванням, що і місцеві жителі. Разом з тим, фахівці одного з благодійних фондів, які опікуються сім'ями ВПО в місці їх компактного поселення, наполягають на тому, що первинний етап соціальної підтримки, який мав формат екстреної допомоги та надання максимально повного комплексу послуг (житло, одяг, медикаменти, продукти харчування, юридичні та соціальні консультації), затягнувся і наразі сприяє соціальній пасивності ВПО, формуванню в них патерналістської або споживацької поведінки²².

«Приблизно 80 % тих, хто тут проживає, регулярно займається «соціальним шопінгом», який став стилем життя. Вранці сідають в автобус і їдуть по різним фондам щось отримувати» (ВПО, м. Одеса).

«Є сім'ї, які, як їм здається, потребують надопіки. Вони чекають продукти харчування, медикаменти. Від них можна почути: «Ви про нас забули, ми вам вже не потрібні» (психолог БО, м. Чорноморськ).

Певна частина сімей ВПО очікують, що саме «влада» буде вирішувати їх проблеми щодо забезпечення житлом, працевлаштування, тощо, і навіть регулярно одержуючи різноманітну допомогу волонтерів чи громадських організацій, а також матеріальну допомогу від держави, відмовляються, наприклад, платити за те житло, яке їм

²²«Перезавантаження»: Соціально-психологічна допомога ВПО (досвід роботи спеціалістів проекту). Київ. 2016. С.5.

надається на умовах оренди. Важливо пам'ятати, що таку модель поведінки можуть наслідувати їх діти.

«Потрібно категорично позбавлятися позиції «Ви нам зобов'язані»! (керівник ГО, м. Одеса).

«Загальноприйнятий підхід полягає в тому, що ВПО мають отримати мінімальні послуги, хотіти більшого і стимулювати себе, щоб отримати ще «більше», а не чекати, що тебе будуть кормити з ложечки» (представник БО, м. Київ).

Як більшість самих сімей ВПО, так і провайдерів соціальних послуг вважають, що з часом потреба у кількості та обсязі допомоги для них буде зменшуватись. Разом з тим, психосоціальна допомога сім'ям та дітям з числа ВПО, які все ще перебуватимуть у складних життєвих обставинах, скоріш за все потребуватиме не лише окремих втручань чи послуг, а комплексу системних заходів, тобто соціального супроводу таких дітей та їх сімей.

Тривале перебування в зоні бойових дій, багаторазові зміни шкіл в результаті зміни орендного житла або переїздів в інші міста, висока тривожність і інші наслідки привели до відставання в навчанні багатьох ДВПО. Особливо турбуються з цього приводу випускники та їхні батьки. Дітям потрібні додаткові заняття з навчальних дисциплін, щоб надолужити пропущене, але школи здебільшого не забезпечують їх цим. Репетитори підіймають ціни на свої послуги, навіть в невеликих містах вартість однієї години занять зросла з 35 гривень в 2014–2015 навчальному році до 50 гривень в 2015–2016 навчальному році. Через це багато сімей ВПО не можуть забезпечити додаткову освіту своїх дітей. Заняття для дітей з числа ВПО, наприклад, з вивчення іноземних мов, затребувані та проводяться в рамках певних проектів, але в силу географічної та ресурсної обмеженості не можуть забезпечити наявні потреби. Можливості дистанційного навчання на сьогоднішній день практично не використовуються провайдерами цих послуг, хоча комп'ютер і інтернет є в усіх опитаних сім'ях ВПО з дітьми. Окрім того, багато працюючих батьків із сімей ВПО не мають часу шукати інформацію, яка може бути корисною для їхніх дітей, тому адресні інформаційні розсилки для них за допомогою мережі інтернет могли б стати досить цінною допомогою.

Успішність розвитку та адаптації дітей з числа ВПО у нових місцях проживання залежить від наявності в них та рівня посттравматичного стресового розладу або психологічної травми. Такий розлад спостерігається у дітей, які перебували безпосередньо у зоні військових дій, наприклад, потрапляли під обстріли або чули звуки пострілів і розривів снарядів, бачили смерть батьків та інших людей.

«Ми лише заїхали у новий будинок біля Донецького аеропорту, як почалася війна. Ми три дні сиділи вдома, не відкриваючи вікон і не вмикаючи світла. У нас там не було підвалу, не було місця, де можна було б заховатися. Вікна великі, простінки всередині – гіпсокартонні. Єдина кімната з кам'яними стінами – ванна посеред будинку. Там усі і ховалися ... Гелікоптери – над

самим дахом. Діти не розуміли, що відбувається ... Бігли по крові» (мати-ВПО, м. Чорноморськ).

«Діти ночами просиналися з криками: «Бабушка, б'уває!» (бабушка-ВПО, м. Южне).

Збори сімей ВПО, м. Чорноморськ

Причиною психологічної травми у дітей з числа ВПО може бути розлучення батьків або відсутність одного з батьків через повернення його у місця попереднього проживання, переживання з приводу втрати високого соціального статусу для сімей, які до переїзду мали високий статус, відставання в навчанні у порівнянні з колишнім місцем проживання, переживання з приводу нових дефектів, наприклад, з'явилося заїкання, тощо. Часто психологічна травма носить прихований характер. Вона може маскуватися під капризи, замкненість, кволість, агресію.

ДВПО мають стрес через неочікуваний швидкий переїзд, втрату колишніх друзів, погіршення житлових та побутових умов, недоступність звичних занять через нестачу коштів або відсутність позашкільних спортивних чи освітніх закладів у місцях нинішнього проживання.

«В минулому році у дитини були проблеми в школі... В цьому році – немає. Лишилася одна проблема: дитина не може зрозуміти, чому там у нас все було, а тут нічого немає. А в школі він вже є другом для всіх» (ВПО, м. Одеса).

Навіть проживаючи тривалий час в умовах миру, діти з сімей ВПО емоційно лишаються у війні.

«Наші діти на Новий рік загадують не солодоці, а щоб війна закінчилася» (ВПО, м. Одеса).

Слід зазначити, що мінімізація можливих негативних наслідків ПТСР таких, приміром, як алкоголізм та наркоманія, в значній мірі залежить від швидкості надання

психологічної допомоги. На жаль, більшість батьків ДВПО в перші місяці після переселення не вважали за потрібне шукати психологів для допомоги дітям.

«Батькі ДВПО не розуміли необхідності допомогти своїм дітям адаптуватися тут. Вони вважали, що переїхали тимчасово, перечекати на морі. Тому дітям доводилося справлятися самотійно» (психолог БО, м. Чорноморськ).

Особливо небезпечною видається ситуація, коли у дитини на наслідки стресу накладаються нові психологічні травми.

«Коли у дітей вимушених переселенців виникає вже тут якась травма, наприклад, проблеми з батьками, вона накладається на попередню травму. Такі діти не можуть перенести проблеми з батьками більш-менш спокійно – стара травма заважає» (психолог БО, м. Чорноморськ).

На думку експертів за психологічною допомогою з власної ініціативи звертаються лише 10 % ВПО. Тому психологи як альтернативу пропонують психологічну допомогу дітям на додаток, наприклад, до занять іноземною мовою чи спортом, які радо підтримуються батьками. Участь дітей у таких заняттях дозволяє фахівцям побудувати необхідну взаємодію з сім'ями, і лише з часом, налагодивши довірливі стосунки з батьками дітей з числа ВПО, психологи мають змогу надати їм професійну допомогу.

Спортивні заняття з дітьми з числа ВПО. «Дон Боско», м. Одеса

За інформацією фахівців кількість дітей з числа ВПО, які мають посттравматичний стресовий розлад, є досить невеликою, частіше цей синдром мають батьки. В невеликих містах дорослим ВПО складніше отримати психологічну допомогу, аніж їх дітям: з дітьми можуть працювати шкільні психологи, а отримати психологічну допомогу їх батькам просто немає де.

«Тут, в Южному, дитячих психологів достатньо. А для дорослих психологів взагалі немає. Я ходила в поліклініку, там немає. І приватних психологів для дорослих тут також немає» (ВПО, м. Южне).

Психологи та соціальні працівники звертають увагу на те, що допомога дітям не є ефективною, якщо надається поза контекстом сім'ї. Діти з числа ВПО, які отримують психосоціальну підтримку в школі або в рамках спеціальних проектів чи ініціатив, повертаються у сім'ї, де проблемний стан батьків нівелює результати роботи психологів, вчителів, позитивний вплив шкільних товаришів щодо повернення дітей до «нормального» повноцінного життя. В рамках дослідження були виявлені випадки, коли дорослі члени сім'ї навіть перекладали свої психологічні проблеми на дітей. Разом з тим, частина батьків усвідомлює, що психологічний стан та інтеграція дитини у нову спільноту в значній мірі залежить від психологічного стану її батьків. По мірі адаптації дорослих ВПО та дітей їх психологічний стан змінюється, що обумовлює зміни потреб та необхідність впровадження відповідних форм допомоги.

«Ми пройшли такі етапи – спочатку було очікування, потім оптимізм безвиході, а зараз ми намагаємося перейти до звичайного оптимізму» (ВПО, м. Київ).

Заняття з дітьми та батьками ВПО. Школа №195, м. Київ

Ще однією проблемою, що істотно впливає на інтеграцію дітей з числа ВПО та їх родин до нових громад, є компактне поселення сімей ВПО, як правило, у курортних зонах, які розташовані у місцях, віддалених від «мейнстріму», тобто від місць основного проживання та діяльності громад.

Діти з місць компактного проживання не покидають території закладу, особливо у позашкільний час, часто з об'єктивної причини – громадський транспорт ходить досить рідко, а у позакурортний сезон може бути взагалі відмінений. Окрім того, частина батьків не зацікавлені в участі своїх дітей у позашкільних заходах, які ще й можуть потребувати певного, хоча й досить незначного, фінансування з боку сім'ї.

«Ми говорили з самого початку роботи з вимушеними переселенцями, що не можна селити їх компактно. Зараз ми маємо наслідки компактного поселення. Ці люди поступово соціально інвалідизуються... В компактному поселенні є щось зручне, наприклад, підтримка своїх. Але це свого роду гетто» (працівник ГО, м. Київ).

Батьки ДВПО з місць компактного проживання, як правило, не звертаються за психологічною допомогою до фахівців, хоча дуже часто її потребують і діти, і дорослі. Психологи, які мали досвід роботи з дітьми та сім'ями ВПО у місцях їх компактного проживання, підкреслюють, що на сьогоднішній день на додаток до індивідуальних занять чи консультацій, які на початку мали характер «швидкої допомоги», необхідно застосовувати різноманітні методики, які передбачають роботу у малих групах, у групах з місцевими дітьми, батьки і діти разом, тощо. Необхідно створювати умови для розширення кола спілкування дітей з числа ВПО для включення їх та членів їх сімей до активної громадської діяльності на місцевому рівні.

Разом з тим, якщо діти та сім'ї з числа ВПО у місцях компактного поселення відомі і відносно доступні для відповідної роботи з ними, то надання необхідної психологічної допомоги тим ДВПО з сімей, які часто змінюють місце проживання, видається доволі проблематичним. Часто психологи не встигають попрацювати з дитиною, як вона знову від'їжджає. Виявлення дітей-ВПО, які не проживають компактно і потребують соціально-психологічної допомоги необхідно здійснювати координованими зусиллями шкільних педагогів, психологів та соціальних працівників.

Проблемою компактного поселення ВПО є наявність певного гендерного дисбалансу такої спільноти. Найчастіше сім'ї переміщених осіб складають діти і жінки – мами чи бабусі. Жінок у таких спільнотах часто в рази більше, ніж чоловіків, що зрозуміло, створює певні проблеми у вихованні й житті дітей. Зокрема, фахівці відмічають частіші випадки агресивності чи конфліктності підлітків у таких громадах.

Ще більшою проблемою для успішної адаптації, інтеграції та розвитку дітей з числа ВПО є їх проживання у місцях компактного поселення людей з особливими потребами, зокрема, із психічними захворюваннями, з ПТСР та психологічними травмами різного ступеня, тобто постійне перебування дітей у місцях «концентрованої травми». Такі діти лише на короткий час занять у школі полишають ці не зовсім дружні до них місця. Вони, за словами однієї з мам, «не переступають за поріг, де є інше життя».

Прикладом такої ситуації може слугувати компактне проживання сімей ВПО з особливими проблемами та їх дітей, нерідко також з особливими проблемами, у санаторії ім.Пирогова курорту Куяльник (Одеса). Курорт Куяльник територіально відноситься до Одеси і розташований на відстані 13 км на північ від центру міста на березі Куяльницького лиману. У корпусі № 1 санаторію проживають особи з інвалідністю та багатодітні сім'ї з числа ВПО. Всього в санаторії мешкає біля 400 дорослих і 78 дітей з числа ВПО. Ця група, на думку фахівців та провайдерів послуг, є прикладом невдалої інтеграції. Ймовірно, тут виник ефект створення «соціальної капсули» – вимушені переселенці замкнулися в рамках своєї групи, вірніше декількох груп за критерієм території колишнього проживання – «донецькі» і

«луганські». Більшість з них не мають бажання та мотивації до інтеграції. Такий ефект став результатом двох основних чинників - компактного проживання, тобто постійного спілкування в середовищі таких само вимушених переселенців, та наявності у більшості з цих сімей особливих потреб.

Корпус №1 санаторію ім. Пирогова. Куяльник, Одеса

Небажання покидати санаторій викликано як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Окрім того, що санаторій, на відміну від інших місць Одеси чи інших населених пунктів, обладнаний для проживання людей з обмеженими можливостями, орендувати інше житло сім'ям ВПО не завжди вдається за їх словами через небажання мешканців громади здавати в оренду помешкання переселенцям, а за словами інших – через небажання сплачувати за оренду житла, адже до цього часу мешканці санаторію з числа ВПО не сплачували за своє перебування тут.

Санаторій віддалений від основного міста, транспортне сполучення прив'язане до потреб курортного сезону, а самі засоби громадського транспорту не пристосовані до потреб людей з обмеженими можливостями. Діти, які зараз проживають на території санаторію, не мають можливості брати участь у позашкільних заходах, тому що спеціальні шкільні автобуси повертають їх до санаторію одразу після основних занять. Відповідно, через транспортну недоступність діти не відвідують позаурочні або позашкільні заняття, а батьки часто не мають змоги самостійно возити своїх дітей у гуртки, спортивні секції, театр чи на інші заходи.

Тим не менш на території санаторію за підтримки громадської організації розпочав свою роботу центр дитячого розвитку та творчості, в якому діти мають змогу взяти участь у майстер-класах з хореографії, гончарної справи, арт-терапії. Спільно з релігійною громадою організовуються спортивні змагання з футболу. За оцінками представника міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді біля 50% усіх дітей відвідують ці заняття.

Слід зауважити, що перебування дітей з психологічною травмою або ПТСР в умовах закритого соціуму людей, зокрема, з психічними захворюваннями чи розладами може лише посилити негативні наслідки їхнього стану.

Діти з обмеженими можливостями з числа ВПО потребують набагато більше зусиль та уваги провайдерів послуг щодо їх адаптації до нових умов життя, повноцінного включення до «мейнстріму» та розвитку. Увага та допомога у догляді за дитиною необхідна й їх батькам та опікунам, зокрема, для їх особистої та професійної реалізації. Залучити до цього в рамках відповідних місцевих програм та донорських проектів можна було б професіоналів з числа самих ВПО, які наразі шукають можливості працевлаштування.

І дорослі, і діти з обмеженими можливостями та з числа ВПО потребують спілкування, у якому вони обмежені через «бар'єрність» середовища, де вони мешкали раніше і мешкають зараз. Допомогти цьому могло б активніше застосування провайдерами послуг інформаційних технологій як для освіти дітей, професійного навчання молоді та дорослих, так і для розширення соціальних контактів ВПО з обмеженими можливостями, адже загальна інтернет-аудиторія на всій території України зросла до 59 % всього населення країни і становить 21,8 млн користувачів. Такими є результати дослідження, проведеного компанією Factum Group Ukraine²³.

Окремої уваги потребують вихованці дитячих будинків та інтернатів з числа ВПО.

«Звичайного психологічного супроводу дітей в дитячих будинках із врахуванням вікових особливостей недостатньо для дітей, яких переселили з дитячих будинків зони проведення антитерористичної операції. У мене не склалося враження, що там психолог це розуміє. Уявіть, що в дитячий будинок потрапляють 50 нових дітей. Є завдання – накормити, спати покласти ... Я не бачила, щоб в приймаючих дитячих будинках були проаналізовані усі виклики, пов'язані з переїздом цих дітей. Але, можливо, я не настільки глибоко копала, аби зрозуміти, що там роблять» (ВПО, працівник міжнародної організації, м. Київ).

Ці діти мало інтегровані у місцеві спільноти через об'єктивні обставини. Їх первинні потреби задоволені, проте старші діти найближчим часом втратять право на перебування у цих закладах, а нові навчальні заклади чи роботодавці, як правило, не надають житло. В Донецькій чи Луганській областях у них, можливо, залишились знайомі, родичі, житло, яке вони сподіваються отримати у спадок. Тому такі діти можуть планувати повернутися на окуповані території, де є реальна загроза їх життю та майбутньому. Їх інтеграція до нових громад потребує окремої роботи та зусиль як провайдерів послуг, так і відповідних рішень місцевої влади.

23 Количество регулярных интернет-пользователей в Украине выросла до 21,8 млн. 22.06.2015. - http://gazeta.ua/ru/articles/life/_kolichestvo-regulyarnyh-internetpolzovatelej-v-ukraine-vyroslo-do-218-mln/633061.

5. Надання соціально-психологічної допомоги дітям з числа ВПО та їх сім'ям провайдером послуг на місцевому рівні

Загалом коло інституцій та осіб, які надають чи мають надавати підтримку та послуги дітям із числа внутрішньо переміщених осіб та їх сім'ям, не відрізняється від тих, що здійснюють свою роботу з сім'ями, дітьми та молоддю (у тому числі з тими, хто перебуває у складних життєвих обставинах), і виглядає наступним чином:

Система бюджетних установ та закладів, що реалізують відповідну державну політику на місцях, зокрема:

- Регіональні, міські та районні центри соціальних служб для сім'ї дітей та молоді, включаючи фахівців соціальної роботи у громаді;
- Служби у справах дітей обласних, районних адміністрацій та виконавчих органів міських рад;
- Система закладів соціального обслуговування та соціального захисту дітей: територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг; центри соціально-психологічної допомоги; соціальні центри матері й дитини; соціальні гуртожитки для дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; центри по роботі з дітьми та молоддю за місцем проживання, інші;
- Система освітньо-виховних закладів для дітей та молоді: дитячі садки, школи, інтернати, спортивні та музичні школи, табори відпочинку, тощо;
- Система лікувально-профілактичних інститутів охорони здоров'я: санаторії, сімейні лікарі, тощо;
- Система культурно-просвітницьких закладів: бібліотеки, музеї, тощо.

Небюджетні неприбуткові організації громадянського суспільства, які безпосередньо надають послуги чи допомогу ВПО: громадські та релігійні організації, організації волонтерів, благодійні організації та фонди, ініціативні групи, організації та ініціативні групи ВПО, окремі волонтери та активісти, тощо. Їх діяльність часто підтримується міжнародними організаціями та фондами, посольствами низки країн в Україні, які надають переважно фінансову або експертну підтримку діяльності організацій громадянського суспільства,

Як засвідчив польовий етап дослідження, що проводився в м. Києві та Одеській області, соціально-психологічну підтримку та послуги для дітей із числа ВПО та їх сімей на місцевому рівні надають майже всі провайдери з цього списку, які, як правило, взаємодіють між собою. Майже всюди на місцях створені координаційні ради, які опікуються проблемами ВПО. Разом з тим, майже всі опитані експерти висловлювали думку щодо необхідності покращення їх взаємодії.

«Координаційний орган у справах внутрішньо переміщених осіб має об'єднувати і владу, і громадянське суспільство, щоб вони усі відчували себе однією командою і поділяли відповідальність» (керівник бюджетної

організації, провайдер послуг для дітей та сімей ВПО на місцевому рівні, м. Київ).

Бюджетні провайдери послуг, що надають соціально-психологічну підтримку дітям із числа ВПО та їх сім'ям, мають фахівців та власні приміщення, де вони зазвичай і надають відповідні послуги. Разом з тим, виявлення дітей та їх сімей, що знаходяться у складних життєвих обставинах, та здійснення оцінки їх потреб відбуваються, у тому числі, і за місцем їх проживання.

Кухня Центру для сімей ВПО з дітьми, м. Київ, вул. Каштанова, 6

Діти з числа ВПО та їх сім'ї є пріоритетною групою для подібного скринінгу, адже внесені нещодавно зміни до п.8 «Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» зобов'язують місцеві центри проводити оцінку потреб сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, виокремлюючи при цьому *внутрішньо переміщених осіб, як одну із основних цільових груп*. І якщо оцінка потреб дітей та сімей зазвичай відбувається за певним сигналом чи інформацією, яка надходить до центру соціальних служб про наявність у них складних життєвих обставин, то оцінка потреб дітей та сімей із числа ВПО відбувається безумовно, як тільки центри одержують відповідну офіційну інформацію про поселення такої сім'ї на території, на яку поширюються повноваження закладу.

Оскільки не кожна сім'я ВПО потребує сторонньої допомоги у вирішенні власних проблем, центри соціальних служб ведуть окрему статистику та відповідний облік лише тих дітей та сімей із числа ВПО, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Зокрема, протягом I кварталу 2016 року центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді було надано допомогу 29 222 внутрішньо переміщеним сім'ям, в яких виховується 28 071 дитина, з них із Донецької області – 18 782 сім'ї (16 103 дитини), із Луганської області – 9 774 сім'ї (11 131 дитина), із АР Крим та м. Севастополя – 666 сімей (837 дітей).

За сприяння спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді психологічну допомогу отримали 5 882 особи; поставлено на облік у центрі зайнятості 1 607 осіб, працевлаштовано 941 особу; забезпечено житлом 893 сім'ї; отримали гуманітарну допомогу 15 733 сім'ї; отримали допомогу в оформленні/відновленні документів 2 926 осіб. За результатами проведеної роботи вирішено питання 16 277 сімей (56%), робота триває з 12 945 сім'ями.

Згідно статистики на кінець квітня 2016 року загальна кількість переміщених осіб по м. Києву становила 130258 громадян. Київським міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за 2015 рік було надано соціальні послуги 1964 сім'ям ВПО, в яких виховується 2090 дітей. Основними проблемами сімей з дітьми із числа ВПО, яким надавалась допомога, були: отримання статусу ВПО, пошук житла, призначення або відновлення соціальних виплат та допомог, постановка на облік у медичні заклади, працевлаштування, потреба у речах першої необхідності.

Окрім таких послуг, як сприяння у працевлаштуванні та забезпеченні житлом, оформлення документів та надання гуманітарної допомоги, центрами фіксується надання психологічної підтримки дітям та сім'ям ВПО, яка стала останнім часом найбільш запитуваною послугою. Так, наприклад, майже 10% родин ВПО, що звернулися до ЦССДМ м.Києва протягом перших п'яти місяців поточного року, потребували саме психологічної допомоги чи підтримки і лише 5% мали проблеми з житлом, 3% потребували допомоги в оформленні чи відновленні документів, а 2,5% - у працевлаштуванні.

На кінець 2015 року в Одеської області на обліку перебувало близько 35 тис. внутрішньо переміщених осіб. Протягом 2016 року в центрах соціальних служб області отримували допомогу 709 сімей в яких проживає 743 дитини. Протягом першого кварталу послуги отримували 478 сімей, в яких проживає 501 дитина. Психологічну допомогу отримали 170 сімей, тобто близько 36% від загальної кількості. Дана послуга становить 2 місце після потреби в гуманітарній допомозі.

Разом з тим, необхідно мати на увазі, що діти та молодь із числа ВПО не є єдиною чи виключною цільовою групою для ЦССДМ. Центри надають послуги всім дітям та сім'ям, які знаходяться в складних життєвих обставинах і не в змозі *самостійно* подолати ці обставини.

«Ми не ділимо наших клієнтів на вимушених переселенців і не переселенців. Люди, які звертаються до нас або знаходяться в складних життєвих обставинах, або ні» (керівник бюджетної організації, провайдер послуг для дітей ВПО, м. Київ).

З огляду на виявлені проблеми та потреби одними з ключових фахівців бюджетних провайдерів послуг щодо психосоціальної підтримки дітей із числа ВПО та їх батьків мали стати шкільні психологи та психологи системи закладів соціального обслуговування. Саме вони повинні виявляти дітей з посттравматичним стресовим розладом або психологічною травмою та надавати їм необхідну підтримку й допомогу.

Відповідно до законодавства України ця допомога може надаватися лише за згодою батьків. Але результати дослідження говорять про те, що значна кількість батьків дітей із числа ВПО, як правило, не вважають психологічні чи особистісні проблеми своїх дітей важливими і не звертаються до фахівців задля їх вирішення. Тому психологи мають працювати не лише з дитиною, а й з її батьками або найближчим оточенням, оскільки така допомога може бути ефективною лише за їх участі.

Куточок примирення. Школа № 309, м. Київ

Слід зазначити, що дані польового етапу дослідження виявили неготовність та необізнаність значної частини цих фахівців для роботи з посттравматичним стресовим розладом та психологічною травмою, спричиненою, зокрема, бойовими діями. Крім того, в ході дослідження були виявлені окремі факти, коли на посадах шкільних психологів працювали фахівці не за профілем. В таких школах учні взагалі не отримують психологічну допомогу.

Неготовність системи бюджетних провайдерів надавати психологічну допомогу та ефективно допомагати дітям із числа ВПО долати ПТСР чи психологічну травму внаслідок бойових дій стала зрозумілою ще у 2014 році. Разом з тим, вирішення цієї проблеми в рамках офіційної системи підвищення кваліфікації виявилось неефективним, зокрема, через невідповідність змісту навчальних курсів потребам фахівців-практиків, а також через відсутність відповідних методик та викладачів (тренерів) необхідного профілю.

Часто на результативність цього процесу негативно впливає й відсутність мотивації психологів системи освіти витрачати час та зусилля на опанування новими знаннями та інструментами роботи. Ті ж з них, хто був зацікавлений, мали змогу у 2015 році пройти відповідну підготовку та оволодіти практичними методиками допомоги ДВПО, які забезпечувались громадськими організаціями, наприклад, в Одесі - Асоціацією єврейських громад і організацій України (БААД) та Одеською волонтерською психологічною службою.

До початку бойових дій на сході України та появи внутрішньо переміщених осіб в країні було дуже мало фахівців та методик роботи з ПТСР, особливо у дітей. Після

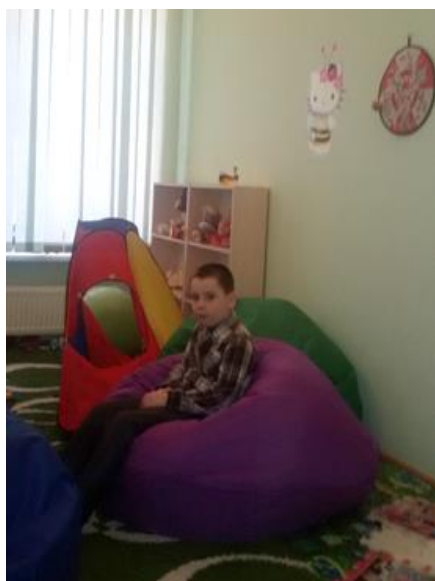
появи ВПО у 2014 році такі методики, як правило, запозичувалися за кордоном і адаптувалися українськими фахівцями. Необхідність їх адаптації визначають соціокультурні традиції, зокрема, радянського періоду, які можуть бути серйозною перешкодою для ефективної психологічної допомоги.

«Вся Східна Європа вирощена на тому, що ми не повинні показувати свій біль і свій страх. Нас готували до війни. Ми не говоримо про свої біль і страх. Ми носимо це в собі, що призводить до серйозних змін особистості, ментальних змін» (представник ГО, провайдер послуг для ВПО, м. Київ).

«Ми беремо різні методики (психологічної допомоги) і компілюємо їх. Неможливо працювати лише за однією ... Тема нова... При заповненні усіх вакансій, недостатньо психологів, які мають досвід ... Ще багато потрібно вчитися, аби ... працювати» (керівник ГО, провайдер послуг для ВПО, м. Київ).

Серед поширених методик, що успішно застосовуються для психосоціальної підтримки та інтеграції дітей із числа ВПО до місцевих спільнот, можна назвати наступні:

- арт-терапія, у тому числі пісочна, музичні ігри, живопис, театральні вистави, сімейні арт-клуби та ін.;
- методики та вправи з релаксації: «м'яка кімната», спеціальний фітнес для дітей;

Заняття з релаксації у м'якій кімнаті. «Карітас», м. Одеса

- спільні справи та відпочинок з «місцевими» однолітками, наприклад, кіноперегляди, дискусії;
- розвиваючі заняття.

Водночас, подібні методики мають певні недоліки та обмеження — вони не передбачають активного фізичного руху дітей, заняття проводяться у приміщенні, як

правило, жінками-педагогами чи психологами. Ці фактори призводять до швидкої втрати інтересу до таких занять (або взагалі його відсутності) серед хлопців, особливо підліткового віку. Однак є практики, найбільш затребувані та ефективні для цієї групи дітей, а саме:

- включення в спільну з місцевими дітьми активну діяльність: походи, квести, спортивні змагання, спільна робота у громаді й тому подібне;

Спортивні змагання за участі дітей з числа ВПО. Школа № 5, м. Київ

- поїздки в інші регіони України, внутрішній туризм та обміни, що частіше проводяться і жінками, і чоловіками та надають безліч можливостей для активного пізнання, особистісного розвитку, формування дієвої та відповідальної життєвої позиції, спілкування й знайомств. На жаль, вони використовуються набагато рідше і є менш доступними для цієї групи дітей в силу різних причин.

Наочним прикладом цього може слугувати реальна ситуація з дітьми з числа ВПО, які мешкають у санаторії Куяльника. Так, до арт-терапевтичних занять з психологом, які було організовано там, хлопчики швидко втратили інтерес. З огляду на те, що ані батьки, ані інші дорослі не займалися необхідною для дітей організацією їх позашкільного життя, хлопчики молодшого та середнього шкільного віку весь свій вільний час проводили на вулиці, формуючи «угруповання», подібні до тих, які вони бачили у місцях свого попереднього проживання, будували блокпости навколо корпусу санаторію, в якому живуть, обмірковували плани щодо занять паркурком.

«Наші хлопчики побудували два блок-пости поряд із санаторієм для того, щоб захищати своїх мам» (ВПО, м. Одеса, курорт Куяльник).

«Хлопчикам потрібні якісь активні заняття. Страшно за них. Тут багато хлопчиків 9–10 років. Говорять, що займаються паркурком. В них є лідер, він трохи старший. Він нещодавно пояснив іншим, що справжній паркурист може впасти з 15-го поверху, але йому нічого не буде» (ВПО, м. Одеса, курорт Куяльник).

Мама-інвалід одного з хлопчиків звернулась до одеської організації скаутів з проханням залучити цих дітей до заходів цієї організації. Діти разом з місцевими однолітками взяли участь в одноденному поході околицями Куяльника. Цей похід, за словами дітей санаторію, став найкращою подією, яка трапилась з ними після переїзду, і особливо тому, що там були місцеві діти, з якими вони здружилися.

Збір-похід «Козацькими шляхами». НОСУ, Черкаська область

«Ми пропонуємо дітям в Куяльнику «чоловічі» заняття – мотузки плетемо, ходимо у походи. Ми працюємо з дітьми за авторськими методиками... Кожне літо ми живемо в палатках далеко від Одеси, і за цей час ми встигаємо перемодельовувати все їх життя. Батьки потім кажуть: «Що ви

зробили з дівчинкою чи хлопчиком? Їсть суп і миє посуд!». Ці діти вже самі можуть брати участь у волонтерських проектах, допомагаючи іншим» (керівник громадської організації, м. Одеса).

Учасники збору-походу готують обід. НОСУ, Черкаська область

На жаль, подібні практики не є поширеними, та й не усі бажаючі змогли долучитись навіть до цього походу, адже для участі у ньому батькам необхідно було сплатити кошти для придбання продуктів харчування для дитини, оренди чи придбання необхідного екіпірування, тощо.

Як приклад застосування сучасних методик адаптації дітей, які є вимушеними переселенцями, можна навести роботу фахівців у таборі «Лісова застава» у Київській області, де знаходяться діти з різних регіонів України: «Ми вибудовуємо безпечний простір прямо тут і зараз. Психологи допомагають дітям адаптуватися до нових умов проживання і доносять до них усвідомлення того, що все в житті змінюється, а те що трапилося – не крах і не кінець світу, це продовження життя», – говорить дитячий психолог табору, – «Також ми допомагаємо дітям визволити пригнічені емоції і страхи, тому що «закапсулювання» і пригнічений стан у майбутньому викликають нервові розлади. Наша задача – відверто говорити з дітьми про їхні страхи, ділитися емоціями, співати, плакати, але тільки не тримати біль і переживання у собі»²⁴.

Фахівці, як правило, не використовують спеціальні комплексні методики чи тести для оцінки рівня інтеграції/адаптації дітей із числа ВПО до нових умов життя. Разом з тим, існуючі різноманітні прийоми та методи (вправи, спостереження, бесіди, тести-малюнки, тощо) дають їм змогу відстежувати динаміку змін під час роботи з дітьми.

²⁴ «Лісова застава» – місце, де вчать жити в мирі. 06.08.2015. - <http://kyivschina.com.ua/suspilstvo-ta-zhyttia/95-mistse-de-vchatsia-zhyty-v-myri-lisova-zastava>.

Важливим фактором інтеграції сімей ВПО та активного включення їх дітей у місцеві громади стали школи. Так, наприклад, в середній школі № 309 м. Києва для успішної інтеграції дітей-переселенців використовують методики скаутів та дитячих клубів.

У шкільному музеї. Директор школи № 309 Тимошенко О.О., м. Київ

У київській школі № 195 Всеукраїнська громадська організація «Асоціація вальдорфських ініціатив в Україні» проводить роботу з ДВПО за активної участі ГО «Всеукраїнська організація зі справ вимушених переселенців». У столичній школі №5 «Всеукраїнська організація зі справ вимушених переселенців» організовує спортивні турніри спільно з дітьми ВПО та місцевими школярами.

Переможці турніру. Школа № 5, м. Київ

Такі практики є дуже корисними та актуальними для інтеграції та розвитку дітей, адже застосовуються вони у громаді, силами громади та у безпосередньої близькості до місця проживання дітей та їх сімей.

Бюджетні провайдери послуг зазвичай мають електронні ресурси у мережі інтернет - це власні сайти або сторінки на сайтах інших організацій. Необхідно відмітити, що основний масив інформації на таких сайтах – це інформація про їх діяльність. Інформація про послуги або їх перелік на таких сайтах може бути неповною або взагалі відсутня. Зокрема, досить часто провайдери не оприлюднюють інформацію про державний стандарт тієї чи іншої послуги. Бюджетні провайдери соціальних послуг для сімей та дітей також досить обмежені у можливості проведення широких інформаційних кампаній про послуги, що ними надаються та програми, які вони реалізують.

Об'єднання громадян, які надають соціально-психологічну підтримку дітям та сім'ям ВПО, не завжди мають державну реєстрацію, часто вони працюють як група волонтерів. Проте кількість послуг та їх якість не залежать від цього факту. Важливими є тільки відмінності в способах залучення ресурсів: зареєстровані організації можуть отримувати гранти чи інше фінансування своєї діяльності, а волонтерські групи для цього, як правило, тісно співпрацюють із зареєстрованою громадською чи релігійною організацією.

Спілкування учасників зборів ВПО, м. Чорноморськ

Наприклад, офіційно незареєстрована «Одеська волонтерська психологічна служба» проводить свою діяльність у партнерстві з «Реабілітаційним центром Св. Павла» німецької євангельської лютеранської церкви. Така співпраця дозволила Службі у 2015-2016 роках розширити територію, на якій діти та сім'ї ВПО можуть отримати соціально-психологічну підтримку та послуги. Організація розпочала реалізацію комплексної програми «Психологічна допомога і підтримка вимушених переселенців» в Одеській області. Керівник Волонтерської психологічної служби Катерина Реброва відмічає: «Завдяки цій програмі нам вдалося якісно поліпшити нашу допомогу, зробити її більш систематичною, регулярною, і зараз ми будемо її надавати не тільки

в місті Одесі, але і в Одеській області. У нас з'явилися координатори-психологи в таких віддалених пунктах як Ізмаїл, Біляївка, Іллічівськ, Куяльник, Білгород-Дністровський, Сергіївка, ми плануємо виїзди в Богородчани та Котовськ для того, щоб можна було надати допомогу і взаємодіяти з різними внутрішньо переміщеними людьми, які потребують нашої допомоги та підтримки».

Громадські організації, які опікуються проблемами ВПО, можна умовно поділити на дві групи: сервісні організації, які надають підтримку та послуги дітям та сім'ям внутрішньо переміщених осіб, та організації-об'єднання самих ВПО, як, наприклад, нещодавно заснована «Всеукраїнська організація зі справ вимушених переселенців».

Певне уявлення про цих провайдерів послуг для дітей ВПО та їх сімей у м.Києві може дати база даних, створена Адвентистською агенцією розвитку і допомоги (ADRA-Україна), яка збирає та узагальнює інформацію про громадські організації і волонтерські групи, що надають психосоціальну допомогу внутрішньо переміщеним особам. У списку 23 організації (очевидно, що даний список не є повним), з яких 9 надають лише матеріальну допомогу першій необхідності: одяг, продукти, засоби гігієни тощо; 6 надають психологічні послуги; 5 – юридичні послуги; 5 сприяють у працевлаштуванні вимушених переселенців; 4 є комплексними координаційними центрами допомоги ВПО. ADRA також узагальнює відомості про органи влади та місцевого самоврядування, які опікуються проблемами внутрішньо переміщених осіб в Києві. У цьому списку – 10 таких організацій²⁵. Слід зауважити, що інформація про громадські об'єднання, що надають послуги ВПО, досить швидко змінюється в силу чинників, про які буде сказано нижче.

У невеликих містах, таких, як Чорноморськ і Южне, подібні об'єднання громадян на даний час є здебільшого офіційно незареєстрованими, як, наприклад, чорноморська «Рада вимушених переселенців», яка у своїй практичній діяльності співпрацює з міською громадською організацією «Гідність», а також з низкою сервісних громадських організацій м.Одеси.

В цьому партнерстві об'єднання ВПО часто виступають як замовники послуг, а також забезпечують їх гарантовану адресність, адже вони, як носії проблеми, краще за інших знають існуючі потреби та конкретних людей, яким необхідна допомога у вирішенні того чи іншого питання.

«Кримська діаспора – молодці. Вони стабільно працюють, в тому числі з дітьми. Вони, скоріш за все, відстежують потреби для кожного періоду життя переселенців, і під ці потреби формують свої пропозиції. Є міжнародні організації, які запізнаються з пропозиціями. Зараз пропонуються послуги, які були потрібні в перші місяці... Вони запізнаються мінімум на півроку. Потрібно спочатку вивчати потреби, перед тим як пропонувати послуги» (ВПО, м. Київ).

Слід відмітити, що відсутність у громадах зареєстрованих та діючих громадських організацій потрібного спрямування може стати каталізатором процесу офіційної

25 Помощь вынужденным переселенцам в Киеве. Дата обращения – 29.03.2016. - <http://adra.org.ua/project-ru/pomoshh-vyinuzhdennyim-pereselentsam-v-kyeve>.

реєстрації об'єднань ВПО, як сталося, наприклад, у м. Южне. Такі об'єднання створюються не лише для надання необхідної психосоціальної допомоги ВПО, але й як правозахисні групи або з метою відвертого тиску на владу, особливо у питаннях виділення землі та житла.

«Ми організували тут громадську організацію ... Це потрібно, тому що ми отримували лише негативні відповіді на всі наші запити від органів влади щодо проблем вимушених переселенців... Ми отримали в 2015 році лише негативні відповіді» (ВПО, м. Южне).

«Громадська організація створюється для того, аби вимагати в органів державної влади землю та житло» (ВПО, м. Южне).

Сервісні організації м. Одеси та області такі, як громадська організація «10 квітня», надають сім'ям ВПО юридичні послуги, консультаційні послуги з пошуку житла і роботи, створюють умови для активної та позитивної взаємодії ВПО з місцевими жителями, сусідами, сприяють створенню позитивного іміджу переселенців²⁶. Існуюча практика підтримки соціальних ініціатив вимушених переселенців окрім вирішення важливих проблем життя сімей ВПО на новому місці сприяє їх інтеграції до місцевих громад, адже по-перше, ініціатива повинна йти від самих внутрішньо переміщених осіб, а по-друге, місцева громада повинна підтримати цю ініціативу.

Центр допомоги «Новий відлік» на базі ImpactHubOdessa в Одесі здійснює соціальний проект з підтримки самозайнятості вимушених переселенців шляхом сприяння у започаткуванні ними власного бізнесу. Окрім отримання доходу і забезпечення гідного рівня життя своїх сімей подібні практики ВПО позитивно впливають на викорінення патерналізму, випадки якого не є поодинокими, та дають їх дітям гідний приклад для наслідування. Одеський психолог, співробітниця благодійного фонду «Дорога до дому», що працює з дітьми з числа ВПО, стверджує: «Я спілкувалася з деякими переселенцями, що живуть близько півтора року в Куяльнику. Їх годують «гуманітаркою», і вони забули, як в магазин ходити. Це деструктивно впливає на їх особистості, вони стають інфантильними, і в цьому винні ми. Потрібно давати вудку, але не саму рибку. Інакше людина сама своє життя не будуватиме. Потрібна відповідальність як їм, так і нам».²⁷ Робота на себе значно підвищує рівень самостійності і відповідальності сімей ВПО, формує в них цінності свободи й демократії.

Одеський благодійний фонд «Дорога до дому» залучає дітей і підлітків з числа ВПО до своїх реабілітаційних та освітніх програм, допомагає їм у влаштуванні до школи, надає можливості для відвідування занять з арт-терапії, хореографії, гончарної справи, футболу²⁸. Так, наприклад, в клубі санаторію ім. Пірогова у Куяльнику розташований постійнодіючий центр дитячої творчості фонду, де щодня фахівці

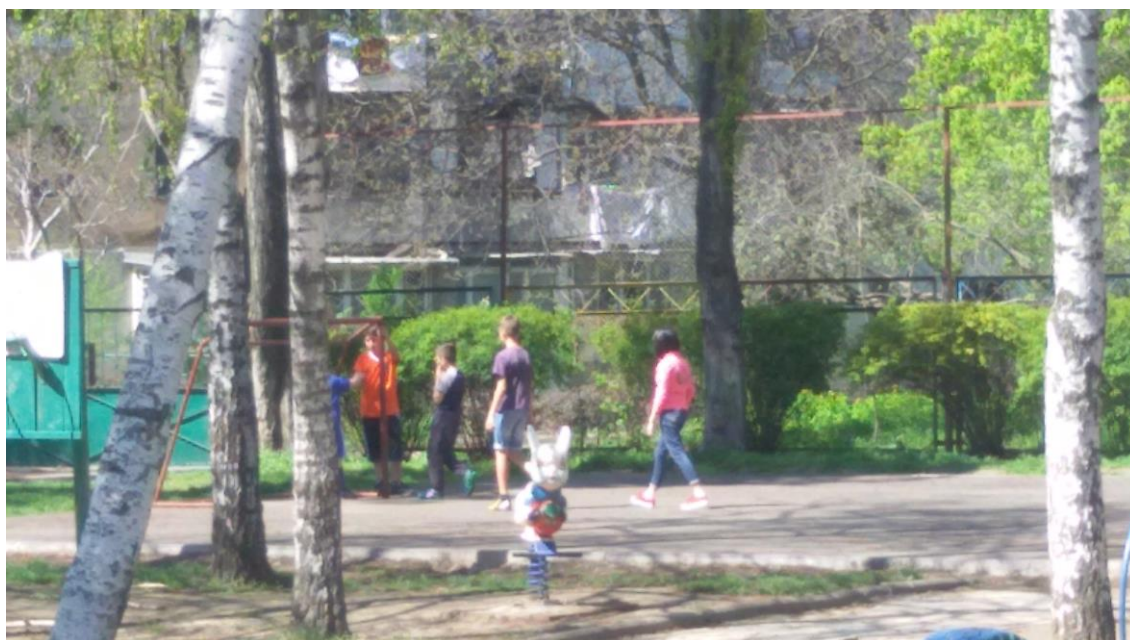
²⁶ Жизнь с чистого листа: как в Одессе помогают переселенцам. 19.03.2016. - <http://www.048.ua/news/1160472>

²⁷ Вероника Владимировна – человек, меняющий Одессу: «Нужно осознать: война не где-то далеко. война здесь, с нами». 05.12.2016. - <http://www.048.ua/news/1051669>.

²⁸ Одесский благотворительный фонд «Дорога к дому»: помощь переселенцам. Дата обращения – 29.03.2016. - <http://www.wayhome.org.ua/ru/assistance-displaced-people-area-ato/info>.

проводять різноманітні заняття з дітьми. За словами батьків дітей заняття відвідують всі бажаючі, а рівень охоплення складає біля 50% всіх дітей, які мешкають у санаторії.

Дуже важливим є те, що на сьогодні все більше організацій, що працюють з дітьми з числа ВПО, створюють умови, щоб ці діти навчалися у гуртках або брали участь у різноманітних справах чи заходах разом з місцевими однолітками, на відміну від багатьох перших проектів соціально-психологічної допомоги дітям та сім'ям ВПО, які проводили роботу в окремих закритих групах. Такі практики «позитивної дискримінації» можливо й приносили користь в плані забезпечення сімей ВПО необхідними речами, поліпшення їх психологічного стану, але вони не сприяють інтеграції дітей та сімей внутрішніх переселенців у місцеві громади, оскільки не створюють умови для спілкування та спільної діяльності з іншими дітьми та дорослими. Саме тому останнім часом все більше провайдерів соціально-психологічної допомоги для дітей та сімей свідомо переходять до надання послуг ВПО у загальному, звичному контексті своєї роботи, застосовуючи при цьому індивідуальний підхід до підтримки кожної дитини та родини.

Активне дозвілля. «Дон Боско», м. Одеса

Сервісні організації та об'єднання ВПО відрізняються за ступенем своєї прихильності до проблеми. Часто на зміну конкретного напрямку діяльності сервісної громадської організації (окрім особистісного інтересу чи прихильності керівника) впливає наявність або відсутність фінансування, а також досить широке та загальне формулювання цілей та місії такої організації у статутних документах. Щодо об'єднань ВПО, які, як правило, створюються для підтримки та захисту своїх інтересів, то стабільність їхньої роботи за даним напрямом в основному залежить від наявності фінансування.

Зауважимо, що більш високий рівень прихильності об'єднань ВПО порівняно із сервісними організаціями, а також краща обізнаність з відповідних проблем обумовлює їх кращу оперативність у реагуванні на зміни потреб цільової групи.

Персонал громадських провайдерів психосоціальних послуг для дітей із числа ВПО та їх сімей на сьогоднішній день складають активні громадяни, в основному жінки молодого та середнього віку, часто з профільною вищою освітою (педагог, психолог, соціальний працівник, лікар, тощо), нерідко й ті, які самі є внутрішньо переміщеними особами. Часто їх волонтерська робота не оплачується, або оплачується досить низько, що обумовлює їх порівняно нетривале заняття відповідною діяльністю, особливо у рамках однієї організації, адже більшість з них мають фінансово забезпечувати не лише себе, але й підтримувати свої родини. На стабільність персоналу громадських провайдерів послуг, як і загалом фахівців, які щодня мають справу з людськими проблемами, впливає такий фактор, як професійне вигорання.

Керівник волонтерського об'єднання з підтримки ВПО Катерина Ножевнікова в приміщенні організації, м. Одеса

Громадські провайдери активно використовують можливості соціальних мереж як для інформування представників цільової групи, так і для координації своїх дій. Зазвичай, такі провайдери ведуть сторінки в Facebook. Сайти створюють не всі з них, а, головним чином, офіційно зареєстровані. Ресурси таких організацій в інтернеті оперативно оновлюються, інформація на них подається доступно. Більша частина їх контенту – це інформація про проведені чи заплановані заходи. Разом з тим, ці провайдери, як правило, не надають на своїх електронних ресурсах опис послуг, що пропонуються ними, а лише оприлюднюють їх перелік.

Найчастіше і сервісні, і організації самих ВПО ведуть облік своїх клієнтів та наданих послуг. Різні організації по-різному обліковують цю інформацію та з різним рівнем деталізації. Зазвичай обліковується кількість наданих послуг та осіб, які їх отримали. Послуги надаються переважно у приміщенні самої організації або в приміщеннях організацій-партнерів, наприклад, в школах.

Дуже рідко робота провайдерських організацій з дітьми відбувається просто неба – у таборах, походах, на спортивних змаганнях, тощо. Інколи громадські провайдери психосоціальних послуг для дітей із числа ВПО та їх сімей проводять роботу безпосередньо у місцях їх проживання. Так, наприклад, в санаторії ім. Пирогова в

Куяльнику (м. Одеса), було організовано навчання школярів англійської мови. На жаль, ця конкретна добра практика проіснувала досить недовго через відсутність транспортного сполучення між санаторієм та містом в позакурортний сезон. Варто відмітити, що останнім часом надання подібних освітніх послуг для дітей ВПО деякі провайдери практикують дистанційно з використанням відповідних інформаційних технологій.

Взагалі, послуги з освіти та розвитку є досить затребуваними й актуальними для дітей із числа ВПО та їх батьків і підтримуються донорами. Так, наприклад, у серпні 2015 року в Україні було оголошено конкурс на реалізацію проекту «Ділова англійська онлайн для тимчасово переміщених осіб». У листопаді того ж року громадські організації, що стали переможцями конкурсу, приступили до реалізації проекту в Київській, Дніпропетровській, Луганській, Одеській і Миколаївській областях. Індивідуальні інтерв'ю з учасниками курсів дозволили зробити висновок про їх позитивний вплив на розвиток та успішну інтеграцію дітей та сімей ВПО у нових громадах.

6. Висновки та рекомендації

Проведене дослідження дозволило зробити наступні *висновки*:

- потреби та виклики, на які мають відповідати провайдери послуг для дітей з числа ВПО та їх сімей, не є сталими і досить швидко змінюються з часом;
- відсутність узгодженого розуміння та загальноприйнятого тлумачення терміну «інтеграція» щодо дітей з числа ВПО та їх сімей обумовлює не завжди узгоджене розуміння різними провайдерами послуг, тими, хто формує політику та приймає рішення з цих питань, громадою та іншими зацікавленими суб'єктами цілей і задач втручань чи допомоги, необхідності тих чи інших інструментів та методик роботи, а також напрямків та змісту професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з цими дітьми та сім'ями;
- на думку експертів та батьків дітей з числа ВПО період адаптації та інтеграції дітей (у розумінні проекту та дослідження) триває в середньому до року, у дітей молодшого шкільного віку – швидше і легше, у дітей старшого віку – повільніше і складніше. Після цього періоду неінтегрованими в силу різних причин можуть залишатися не більше 20% дітей з числа ВПО;
- більшість з ще й досі неадаптованих і неінтегрованих дітей з сімей ВПО потребують не лише окремих послуг, а комплексу систематичних заходів, тобто соціального супроводу;
- права дітей з числа ВПО на освіту, охорону здоров'я, гідний рівень життя, виховання у сім'ї, тощо забезпечуються державою на рівні не гіршому, ніж для дітей, які не належать до цієї категорії. Нерідко у цьому питанні можна простежити факти, так званої, «позитивної дискримінації», коли, наприклад,

при нестачі місць у дитячих дошкільних закладах, діти з числа ВПО мали пріоритетність у зарахуванні їх до дитячих садків, інше;

- «позитивна дискримінація», яка часто використовувалась провайдерами послуг на початкових етапах роботи з дітьми ВПО (формування окремих класів у школах, надання подарунків до свят лише цим дітям, організація та проведення заходів спеціально для них, тощо) негативно впливала на їх інтеграцію та відношення до них місцевих однолітків;
- до негативних наслідків, що впливають на швидкість та успішність адаптації та інтеграції дітей з числа ВПО до нових умов життя можна віднести:
 - неналаштованість батьків до тривалого (рік і більше) перебування на новому місці проживання;
 - патерналістську чи споживацьку поведінку сім'ї на новому місці проживання;
 - суттєву відмінність нових умов життя від попередніх (тривала відсутність батьків чи одного з них, найчастіше – батька; сільська місцевість, якщо дитина проживала у місті і навпаки; відсутність розвиненої інфраструктури для неформальної/додаткової освіти та розвитку дітей; безробіття батьків; значне погіршення побутових умов; тощо),
 - наявність ПТСР у дитини чи членів її родини;
 - наявність психологічної травми, викликаной швидким переїздом, втратою звичних зв'язків, друзів та прив'язаностей, руйнуванням сім'ї та розлученням батьків через переїзд, тощо;
 - проживання у місцях компактного поселення ВПО і особливо у санаторно-курортних зонах, віддалених або природньо ізольованих від місць основного життя і діяльності місцевих громад;
 - наявність обмежених фізичних можливостей (інвалідність) у дітей або членів їх сімей та відсутність безбар'єрного середовища;
 - ізольованість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в інституціях для такої категорії дітей;
- в більшості випадків діти швидше і краще за дорослих адаптуються та інтегруються до нових умов життя, часто вони стають каталізатором інтеграції своїх батьків до місцевих громад;
- значна частина дітей з сімей ВПО стикалися з проблемами відставання у навчанні та зниження успішності й мотивації через переїзд і зміну навчального закладу, отже потребували додаткових занять, які школи здебільшого їм не надавали;
- проблеми додаткового навчання, позашкільної освіти та розвитку для дітей з сімей ВПО вирішуються часто за активної участі й допомоги небюджетних

провайдерів послуг, благодійників та завдяки фінансуванню міжнародних донорів;

- провайдери послуг недостатньо використовують у своїй роботі з дітьми та сім'ями можливості інформаційних технологій;
- фахівці, які працюють з дітьми та підлітками, дуже рідко використовують методики, що передбачають активні дії чи рух дітей, їх участь і самостійність у прийнятті рішень, самоорганізацію та самоуправління, відповідальність та роботу у команді, формування цінних особистісних та життєвих навичок;
- за інформацією респондентів у більшості випадків офіційна психологічна служба Міністерства освіти виявилась неготовою до виявлення дітей з ПТСР або психологічною травмою та до надання їм необхідної кваліфікованої допомоги;
- провайдери послуг часто з «найкращих міркувань» несвідомо створювали умови для патерналістської чи споживацької поведінки ВПО через надопіку та відсторонення їх від турбот про власний добробут на новому місці, що також в окремих випадках сприяло формуванню в них психології «жертви». Таки риси чи стиль життя можуть наслідувати їх діти;
- персонал провадерів психосоціальних послуг для дітей з числа ВПО та їх сімей здебільшого складають жінки молодшого та середнього віку, часто з відповідною профільною вищою освітою;
- оплата праці фахівців бюджетних провайдерів нижча середньої по країні, оплата роботи професіоналів небюджетних провайдерів послуг може бути такою ж чи трохи вищою, але обмеженою часом реалізації певного проекту, що не сприяє стабільності персоналу провайдерів. Щодо об'єднань ВПО і особливо тих з них, що є незареєстрованими, то часто волонтери та члени цих груп працюють на добровільних безоплатних засадах також протягом обмеженого чи короткого часу. Для персоналу провайдерів, як і для всіх, хто працює з людськими проблемами, характерна проблема професійної втоми та вигорання.

Беручи до уваги виявлені факти та «знахідки» дослідження, а також досвід та думки експертів вважаємо за *доцільне*:

- ✓ з метою ефективності та дієвості втручань активам громад провести на місцевому рівні оцінку потреб та наявних матеріальних та нематеріальних ресурсів (фахівці, рівень кваліфікації, соціальна інфраструктура, час, фінанси, тощо) для розробки конкретних стратегічних планів психосоціальної роботи для інтеграції та розвитку дітей з числа ВПО та їх сімей у громадах;
- ✓ в рамках розроблених стратегій та визначених пріоритетів мобілізувати додаткові ресурси шляхом розширення соціальної інфраструктури у громаді за рахунок пріоритетного перерозподілу наявних можливостей; підвищення кваліфікації фахівців; мобілізації людських ресурсів – створення груп

взаємодопомоги; проведення громадських робіт; підвищення рівня самоорганізації та самоуправління у громаді, тощо; залучення додаткового фінансування для заходів плану завдяки віднайденим/додатковим можливостям місцевого бюджету та мобілізованим зовнішнім коштам (фандрайзінгу); формування єдності та прихильності громади до вирішення проблем на місцевому рівні шляхом інформаційних кампаній, просвіти, діалогу та досягнення злагоди у громаді;

- ✓ створити/активізувати міжсекторальні координаційні робочі групи на місцях за участі представників ВПО з метою ефективного соціального скринінгу, оперативного надання необхідної соціальної допомоги та попередження складних життєвих ситуацій у членів громади, включаючи дітей з числа ВПО та їх сімей;
- ✓ розробити відповідні навчальні курси підвищення кваліфікації фахівців, що працюють з дітьми з числа ВПО та їх сім'ями, які б враховували їх потреби, що змінюються, та кращий міжнародний досвід щодо цього;
- ✓ провести навчання фахівців за розробленими інноваційними методиками;
- ✓ розробити відповідні методичні ресурси дистанційної підготовки/перепідготовки фахівців для їх безперервного навчання в умовах частого оновлення персоналу провайдерів;
- ✓ якнайширше використовувати методики роботи з дітьми, в тому числі з ДВПО, які передбачають їх активне залучення, самостійність, відповідальність, самоорганізацію, ініціативність, роботу у команді;
- ✓ проводити роботу та заходи з дітьми з числа ВПО та їх сім'ями у громаді, не виокремлюючи їх, а разом з усіма членами громади;
- ✓ ширше залучати до роботи з сім'ями ВПО та їх дітьми фахівців з числа самих ВПО, дослухатися до їх думки та враховувати їх пропозиції під час прийняття відповідних рішень на місцях;
- ✓ якнайширше використовувати можливості інформаційних технологій, соціальні мережі, тощо для інформування, додаткового чи професійного навчання, вивчення потреб, думки та для відповідної роботи з сім'ями ВПО та їх дітьми особливо у місцях компактного поселення та для ДВПО і членів їх сімей з обмеженими можливостями;
- ✓ впроваджувати на місцях програми інклюзивної освіти та створювати безбар'єрне середовище для всіх членів громади з особливими потребами чи обмеженими можливостями, включаючи дітей з числа ВПО та їх сім'ї;
- ✓ активніше використовувати можливості міжрегіональних обмінів та місцевого туризму для дітей з числа ВПО;
- ✓ особливу увагу приділити дітям-сиротам та позбавленим батьківського піклування з числа ВПО для забезпечення їх сімейними формами

виховання, усиновлення, забезпечення житлом та здійснення постійного патронату/наставництва для випускників інтернатних закладів з числа ВПО;

- ✓ доступність та зручність розташування послуг для дітей є вирішальним фактором, тому необхідно максимально наблизити послуги до дітей і сімей ВПО та забезпечити їх інформацією про те, де і які послуги можуть отримати їх діти.

7. Додатки

Додаток № 1: Карта провайдерів і послуг для дітей з числа ВПО та їх сімей у м.Києві та Одеській області.

https://www.google.com/maps/d/edit?hl=ru&hl=ru&authuser=0&authuser=0&mid=1gFWbnD38SfNqQK-pFIIOm40_Xek